

Dette er et utdrag av et intervju med Johan Nygaardsvold, skrevet av redaksjonssekretær Einar Lysholm (1892-1961) som i mer enn en mannsalder var medarbeider i Arbeider-Avisa i Trondheim. Lysholm var selv fra Hommelvik og sto Nygaardsvold nær, spesielt gjennom politisk arbeid. Samtalen mellom de to fant sted sommeren 1945, og intervjuet er så vidt vites ikke publisert tidligere.

En statsminister i krig

*Alen hør
Arbeiderblad
6/4-90 ~~ET~~
(1)*

Under samtalen denne ettermiddagen kommer vi inn på situasjonen de første april dagene 1940 og tingenes katastrofale utvikling i disse hektiske døgn før 9. april.

- I slutten av mars deltok jeg i en interkandinavisk konferanse i Stockholm, forteller Nygaardsvold. Situasjonen ute i Europa var spent. Krigen mellom England og Tyskland var i full gang, men ingen hadde inntrykk av at faren var overhengende sjøl om situasjonen var adskillig tilspisset. Jeg kom tilbake en av de første dagene i april, og i de nærmeste dagene fram til 8. april auket spenningen og krigssituasjonen opptok oss stadig sterkere.

Om formiddagen 8. april holdtes møte mellom regjeringen og utenrikskomiteen, og om ettermiddagen var Stortinget kalt sammen. Om kvelden samme dagen bragte en Oslo-avis melding om at en engelsk ubåt hadde senket det tyske transportskipet Rio de Janeiro i norske farvann. Samtidig var innløpet melding om at britiske sjøstyrker hadde lagt ut miner utafor Oslofjorden. Regjeringen sendte en protestnote til England mot det inntruffe. Mot kvelden besluttet Stortinget etter henstilling fra forsvarsminister Ljungberg og meg å avbryte møtet for at regjeringen kunne få høve til å drøfte forholdsreglene samme kveld. I dette møtet ble det besluttet å sperre Oslofjorden.

Regjeringen skilles ved 23-åra, men allerede ved 24-åra ringte Ljungberg og meldte at fremmede krigsskip søkte å forser Oslofjorden. Samme natten holdt regjeringen møte sammen med utenrikskomiteen og satt sammen til klokka 5.30 om morgenen. I mellomtida var det innløpet meldinger om at tyske krigsskip var gått inn til en rekke norske byer. Situasjonen var nå blitt den at vi fant det riktigst å forlate Oslo, og vi ble enige om å samles på Hamar. Jeg blitte oppover og kom dit samtidig med Hambro. Her holdtes møter og konferanser og stadig innløp meldinger om at tyske tropper var landsatt og forsøkte å forser seg nordover. Nå gikk det slag i slag. Vi trakk oss tilbake til Elverum.

Nygaardsvold skildrer så videre i samtalen hendelsene i Elverum med tyskernes lumpne, men

mislykkte forsøk på å gjøre det av med kongen og regjering og den videre flukten over Lillehammer, oppover Gudbrandsdalen og ned Romsdalen til Molde, videre nordover til Tromsø med den britiske krysseren Glasgow og endelig ferden fra Norge til England 7. juni 1940. Men det var ikke bare en hodekulls flukt. Det ble også arbeidet. På Stugufjell i Romsdalen ble det tatt beslutning om opprettelse av en Norges Bank for den delen av landet som ennå var fritt. Her ble også det verdenskjente Nortraship, som skulle bli av så stor betydning for krigens utfall dannet med skipsfartsdirektør Lorentzen og advokat Sunde som ledere. Regjeringen hadde jo også sikret seg Norges Banks gullbeholdning, og fikk transportert denne hele vegen nordover og over til England.

ARBEIDET I LONDON

- Hvordan tar de fem år i utlendighet seg nå ut etter at krigen er fært til en lykkelig slutt? spør jeg.

- Når jeg ser tilbake på alt det som skjedde, så kan jeg bare si at det har vært en femårs-periode fylt av arbeid utelukkende med det mål for øyet gjennom oppbygginga å forberede og muliggjøre tilbakekomsten til Norge. Til å begynne med var vanskene store. Vi manglet både folk og materiell, men etterhvert kom det hele i sving. Vi hadde til slutt mellom 25.000 og 30.000 sjømenn til rådighet under ledelse av Nortraship, det største skipsforetak som noen gang har eksistert i verden. Vi rådde til slutt over om lag 1.000 skip, og om lag halvparten av disse gikk tapt sammen med 3.000 sjømenn.

Forsyningsproblemene tok naturligvis opp en bred plass i arbeidet og vi måtte løse spørsmålet om underhold for de 17.000-20.000 flyktninger i Sverige. Og det var tusen andre spørsmål å løse. Det kostet store pengesummer, men vi greide det også. Senere meldte det seg nye problemer. Det var spørsmålet om ligangsetting av skoler for utdan-

Johan Nygaardsvold taler fra BBC's norske avdeling i London den 9. april 1943, på 3-årsdagen for invasjonen.

ning av folk både i England, Kanada og Sverige. Gjenoppbygginga av handelsflåten vår herte også med til oppgavene. Vi overtok alle skipbeattillinger i Sverige, og en stor del av disse skip er alt i fart for den norske regjering under Nortraships kontroll. Avviklinga av dette store foretaket vil sjelsagt ta en del tid.

NORGE I OPINIONEN

Nygaardsvold forteller så hvordan det veldige apparatet stadig gikk mer frikajonsfritt etter hvert som sambandet mellom administrasjonen og de mange sidegreinene ble knyttet fastere. Sambandet med heimlandet tok også etterhånden fastere former. Man fikk orden i passasjertrafikken med Sverige, næringsorganisasjonene fikk representanter i Amerika for å studere nye produksjonsformer, samarbeidet med Norges allierte ble stadig sterkere, og en god kontakt med Amerika fikk vi gjennom vår representasjon i Washington. En kan vel trygt si, fører Nygaardsvold til, at Norge sto godt, både i den britiske og amerikanske opinionen.

FRIHETSKJEMPERNES DØD

- Hvordan inntrykk gjorde tyskernes myrderier av norske frihetsskjempere på dere i England?

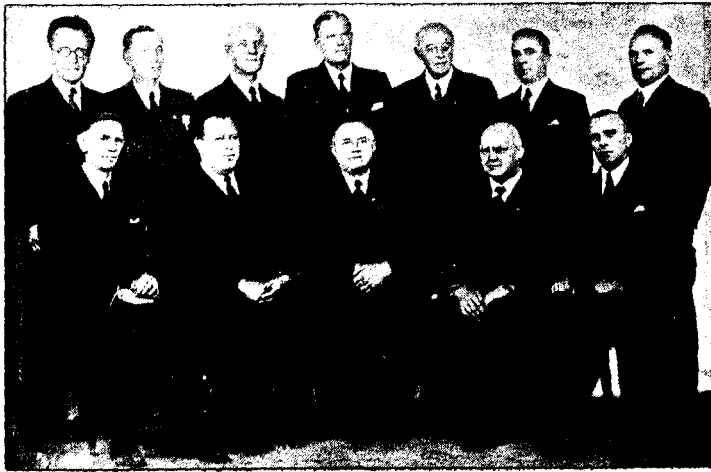
- Når jeg tenker tilbake på den

første tida regjeringen oppholdt seg i England, så er det særlig ett forhold som fyller meg med stolthet og glede, svarer Nygaardsvold, det er hver enkeltets stilling der borte til den tyske okkupasjon av Norge. Det var nok enkelte som i meningsfellers krets forbaute regjeringen fordi den i de fem år den hadde sittet, ikke hadde gjort det som alle borgerlige regjeringer før 1935 ikke hadde maktet å gjøre, nemlig skaffet Norge et så sterkt forsvar at tyskerne kunne ha blitt kastet ut av Norge med det samme de kom til landet.

Alle var imidlertid enige om at når tyskerne nå hadde satt seg fast i landet, så var det for gode nordmenn ikke tale om noe slags samarbeid eller imatekommenhet overfor dem. Vi hørte heimfra at tyskerne søkte å få folk til å tro at tross okkupasjonen så kunne Norge ved forhandlinger og imatekommenhet oppnå full nasjonal frihet, sjøl om de tyske soldater måtte stå i Norge så lenge krigen varte. Det gjorde oss ond å høre at det var enkelte nordmenn som mente at den eneste utveg var å få ordenet seg med tyskerne på et eller annet vis. Vi var utafor landet og kunne vanskelig blande oss inn i diskusjonen som førtes heime. Vi syntes dog at hvor mørkt situasjonen enn fortonet seg for de som satt heime, så måtte de ha huske på Hitlers og Tysklands løftebrudd

overfor Tsjekkoslovakia og Polen og de grusomheter de alt hadde utøvd i disse land. Hva grusomhetene angår, så var vel de fleste av oss så blåsyde at vi trodde ikke at tyskerne ville gå fram på samme måte i Norge.

Og så en dag får vi vite at tyskerne har skutt, myrdet to nordmenn, Hansteen og Wickstrøm. Skutt dem uten lovmål og dom. Skutt dem for å skremme en del streikende arbeidere i Oslo. Jeg tror det gikk alle norske kvinner og menn i England som det gikk meg da jeg fikk melding om dette brutale mordet: det var som en mørk sky senket seg over hele tilværelsen. Jeg var til å begynne med som bedøvn, nåmen, som vi sier i Trøndelag. Det var ikke bare sorgen og smerten over at to så dyktige og frihetelskende unge menn, hensynsløst, ja, hensynsløst, var myrdet. Nei, jeg forsto at disse to ikke ville bli de eneste offer for vår frihets sak. Jeg forsto at vårt folk måtte gjennom den samme terror og de samme lidelser som folket i andre okkuperte land alt hadde fått føle fra herrefolkets side. Og slik tror jeg alle i England følte det. Jeg minnes bare en mislyd: den norske avisen Norsk Tidend, som regjeringen ga ut i London, hadde noen redaksjonelle minneord om Viggo Hansteen. Jeg fikk i det høve et harmfnyssende brev fra en nord-

*Olav Lønning
6/4-90 (2)*

*Nygårdsvolds
regjering
1940-45.*

mann. Han sa det hadde vært vakkert
som forargelse i vide kretser at
avisa skrev redaksjonelle minne-
ord. Var slikt påkrevet, sa han, så
de tas inn i avisa som sig-
naler innlegg. Jeg tror ved kom-
mende har angret at han skrev det
brevet.

Hansteen og Wickstrøm var de
første martyrer for frihetens sak i
Norge. Siden fulgte flere etter. Men
for hver gang vi over i London fikk
nyheter om nye offer, om mord-
aler, om terror og voldshand-
linger fra tyskere og landssvikere
side, så aukt vår lengsel etter den
dagen da frihet og rettssikkerhet
igen kunne få helmastavnsrett i
Norge.

SAMARBEIDET MED BRITENE

- Fortell litt om samarbeidet
mellom den norske og britiske
regjeringen.

- Dersom den norske regjering-
en i London skulle få utrettet noe
for Norges frigjøring, så var det ikke
bare av betydning, men abso-
lutt nødvendig at den sto i et godt
forhold til den britiske regjering.
Det gledet meg å kunne si at vi alt
fra første dag ble vist den største
velvilje og imøtekommethet både
fra den britiske regjering og fra
alle britiske autoriteters side. Der-
for kunne vi også så snart etter at
vi var kommet til landet, få ordnet
med øvingsleirer for våre militære
styrker, få i stand norske radiout-
sendinger, få papir til avisene våre
og til de engelske informasjons-
bureauer m.v. Vi fikk også all
den hjelp når det gjaldt oppret-
ting av hospitaler og rekreasjons-
heimler for sjøfolkene og soldatene
være og til skoler for skolepiktlige,
norske barn som etter hvert kom
over fra Norge.

Det var sjølsagt ikke til å unngå
at til sine tider var meningsfor-
om ymse spørsmål. Vi på vår
side var kanskje enkelte ganger
utålmodige, vi syntes ikke sakene
vi forhandlet om ble løst så hurtig
og så tilfredsstillende som vi øns-
ket det. Dette gjaldt til dømes an-
skaffing for vår regning av trans-
portfly til å frakte folk med fra
Sverige til England. I Sverige had-
de vi til enhver tid gående mer enn
nok av brukbart folkemateriell
både for handelsflåten vår og for
våre militære styrker. Problemet
var bare hvordan vi skulle få dem
over til England. Skjønt vi i dette
spørsmålet kanskje var noe for på-
gående, så forsto vi dog og lærte å
forstå det bedre og bedre jo lengre
krigen varte, at det ikke var vrang-
vilje fra Englands side når våre
ønsker om å få kjøpt flymaterie-
ll ikke ble imøtekommert så hurtig
som vi ønsket det. Det var jo Eng-
land som førte krigen, som kjem-
pet kampen, ikke bare for sin egen
skyld, men for å vinne friheten for
alle folk som led under tyskernes

okkupasjon. Denne kampen stilte
store krav både til planlegging, le-
delse og forsyninger. Den førte på
flere fronter og det kunne være
hensynet til en snarlig og samlet
seier tilsa at disponible fly gjorde
mere gagn for det felles formål
enn at de ble nytt til å frakte
våre folk over fra Sverige til Eng-
land.

Hele den britiske regjering var
alltid klar over at krigen ville bli
både lang og bitter. Derfor sa også
Churchill, da han tiltrådte som
statsminister, at han hadde ingen
annen ting å by det britiske folket
enn forvisningen om en endelig
seier over nazismen. Men denne
seieren ville koste tårer, svette og
blod. Til meg sa han ved et besøk
uten på landstedet hans, Chequers
Court i Buckinghamshire høsten
1940: Krigen vil ikke bli vunnet
hverken i 1940 eller 1941 eller 42,
muligens i 1943 eller 1944. Si
derfor til dine landsmenn at de
må være tålmodige. De må ikke
brenne av sitt fyrverkeri for tidlig,
men vente til tiden er moden for
det.

- Storparten av oss her hjemme
ventet en alliert invasjon av Norge
i løpet av det siste krigsåret?

Til dette svarer Nygaardsvold:
Også for oss som oppholdt oss ut-
afør Norges grenser var frigjørings-
av Norge det alt overskyggende
spørsmål. Etter at vi var kommet
over til England, ble vi snart klar
over at Norge ikke kunne vente
noen øyeblikkelig hjelp fra våre al-
lierte. Etter min mening var det
bare to måter Norge kunne bli be-
fridd på. Den ene var ved av-
gjørende britisk seier over tyskerne
på kontinentet. Den andre var at
britiske styrker gikk i land i Norge
og ved hjelp av en norsk folkereis-
ning drev tyskerne ut av landet.
Ingen av disse framgangsmåte ne
var mulige etter at vi var kommet
til England. Både Frankrike, Ne-
derland og Belgia hadde kapitu-
leret. England hadde sitt Dunker-
que, og hele den britiske styrke og
kampevne måtte konsentreres om
å slå tilbake en eventuell tysk
landgang i England. Så sårt det
enn var, måtte vi oppgi et hvert
håp om en snarlig seier eller om
en alliert invasjon av Norge. Det
var dog seinere, visstnok vinteren
1943, enkelte forhold kunne tyde
på at en invasjon til dømes i Nord-
Norge kun ne bli aktuell. Både

Amerika og Storbritannia sendte
store masser av krigsmateriell i
konvoier gjennom ishavet til Mur-
mansk. Vinters tid var disse kon-
voier ikke mye utsatt for angrep
fra tyske fly og ubåter, som var
stasjonert i Nord-Norge, men når
våren kom og det var like så lyst
om natta som om dagen, ville
vanskene bli meget store. Uten at
jeg kan si at vi hadde noe å holde
oss til, var det mange som mente
at de allierte ville for søke å jage
tyskerne ut, i alle fall fra Troms og
Finnmark.

Ved en lunssj om Churchill
holdt for meg, utenriksministrene
Lie og Edén, holdt både jeg og Lie
sterkt fram ønskeligheten av en
slik invasjon. Churchill understre-
ket gjentatte ganger at den britiske
regjering var sterkt interessert i å
befri Norge, men han hverken be-
næktet eller bekreftet muligheten av
en invasjon på det daværende tids-
punkt.

Planene for de alliertes besetning
av Tyskland tok imidlertid sikte på
å ramme selve Tyskland. Etter de
alliertes landgang i Afrika og Italia,
og enda mer etter landgangen i
Frankrike og russernes seiersrike
innmarsj fra aust, var vi klar over
at noen alliert invasjon av Norge
ville det ikke bli tale om før den
tyske militære makt var knust i
selve Tyskland.

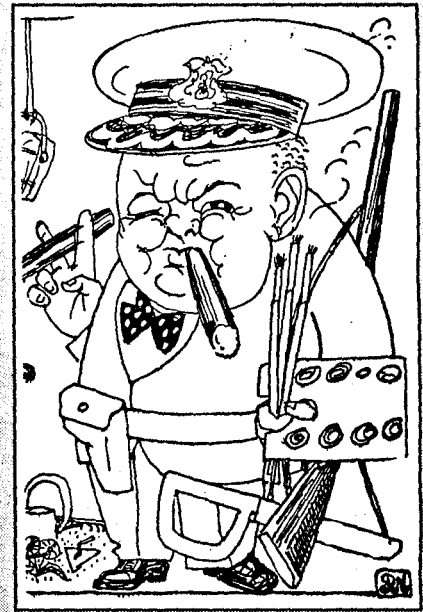
Under tyskernes herjinger i
Finnmark, ble det fra vår side gjort
store anstrengelser for å få satt
inn en alliert styrke et sted norda-
for Mosjøen, som jeg uttrykte det.
Vi mente nemlig at en tilstrekkelig
stor invasjonstyrke ville kunne
hindre den tyske Finlandarmen fra
å forene seg med de tyske tropper i
Sør-Norge. Dessuete mente vi at
ved å avskjære de tyske forbindel-
seslinjene fra nord til syd, kunne
man ha godt håp om å kunne
stanse ytterligere ødeleggelser i
Nord-Norge. Vi gjorde samtidig
henstillinger om at en alliert flåte-
styrke måtte ta basis på Loføtene.
Derved kunne man kørke til Vest-
fjorden, samtidig som man kunne
hindre at tyske sjøpatruljer foretok
herjingsstokter langs Finnmarks-
kysten.

I tilfelle av at tyskerne tenkte å
fortsette motstanden i Norge, selv
etter en kapitulasjon i Tyskland,
gjorde vi flere henvendelser om
hjelp for å hindre at hele Norge ble
lagt øde. Disse henvendelser ble
ikke bare rettet til våre allierte. Vi
fikk avslag på alle våre henvendel-
ser.

Det gikk imidlertid godt. Avslut-
ningen av krigen og frigjøringen av
Norge gikk lettere og mere smerte-
fritt enn vi hadde fryktet for, men
den lengste og vondeste uken jeg
har levet, var uken fra at tyskerne
kapitulerte i Tyskland og Danmark
og til de kapitulerte i Norge.

ENAR LYSHOLM.

Kappløp om Norge

*Winston Churchill:
Hauk også
overfor det
neutralt
Norge.
(Tegning:
Randi
Monsen.)*

Selv om Storbritannia og
Tyskland knapt nok var klar
over det (d.v.s. Tyskland var
det, Storbritannia var det
ikke), var de to landene i
april-dagene 1940 involvert i
et kappløp om Norge.
Tyskland vant på streken
etter målfoto.

Den som sier dette er ikke
en velvillig tysk Hitler-biograf,
men den fremtredende
amerikanske historikeren og
Churchill-beundrer William
Manchester, forfatter av The
Caged Lion, Winston Spencer
Churchill 1932-1940, (Michael
Joseph, London, 1988).

Da Hitler etter invasjonen i
Norge forklarte verden at
Storbritannia hadde planlagt å
invadere Norge, og at Tyskland
kom Storbritannia i forkjøpet,
trodde alle at det dreide seg
om en ny nazi-løgn. Men for
en gangs skyld snakket Der
Fuhrer sant, skriver
Manchester.

BRITISKE PLANER

Sir Maurice Hankey, medlem
av det britiske krigskabinett
da Tyskland invaderte Norge,
sier det slik: Storbritannia og
Tyskland var stort sett på linje
når det gjaldt planer og forbe-
redelser, med Storbritannia
noe i forkant når det gjaldt
planleggingen. Storbritannia
ga invasjonsordren først, 24
timer før Tyskland, men nølte
med iverksettelsen.

Den britiske regjering la i
begynnelsen av 1940 en rekke
planer og eventualitetsplaner i
Norge: minelegging av norske
farvann, okkupasjon av
Bergen, Stavanger og
Trondheim, landsetting i
Narvik av britisk-franske
styrker, som skulle rykke
videre til Kiruna, Gällivare,
Boden og Luleå, for å sikre seg
kontroll med den svenske
malmen, som var så viktig for
den tyske krigsmaskinen.

FRAM OG TILBAKE

På et møte i det britiske
krigskabinett 23. februar 1940
sa statsminister Chamberlain
at selv om han instinktivt

støttet umiddelbare aksjoner i
Skandinavia, var han
bekymret for konsekvensene
av dem. Storbritannia, sa han,
hadde gått til krig på moralske
kriterier, og måtte være
varsom med å underminere
sin sterke moralske posisjon.
Utenriksminister Halifax
advarte mot allierte aksjoner
som ville tvinge Norge og
Sverige over på tysk side.
Winston Churchill, som da var
marineminister, tilhørte
haukene: Det gjelder å få
nordmennene til å frykte oss
mer enn tyskerne, sa han.

Den 11. mars ga britene
etter for fransk press, og
vedtok å gå i land i Narvik
uten norsk tillatelse. På et
møte den 28. mars besluttet
den britiske og den franske
regjering i fellesskap å
minelegge norske farvann.
Datoen ble satt til 1. april,
senere og endelig til 8. april.

FEILBEREGNING

Ordrene som ble gitt når det
gjaldt eventuell motstand fra
norske (og svenske) styrker,
var mildest sagt uklare. Slike
treninger skulle i prinsippet
unnåes, men britiske offiserer
skulle ikke instrueres om ikke
å skyte!

Den 8. april la britiske
krigsskip ut minner i Vestfjor-
den og andre steder på
Norsk- kysten. En betydelig
britisk flåtestyrke sto klar i
tilfelle Tyskland ville reagere.
At Tyskland ville handle på
egen hånd, og ikke bare
reagere på den britiske
operasjonen, act instead of
reacting, var det ingen som
hadde tenkt på.

Da britene 7. og 8. april
mottok etterretningsrapporter
om tyske flåtebevegelser, ble
britiske krigsskip som egentlig
var på vei til Norge, komman-
dert vestover, bort fra vårt
land, i den tro at den tyske
marine, som i virkeligheten
var på vei til Norge med tyske
invasjonstropper, hadde satt
kursen for Atlanterhavet.

PER EDGAR KOKKVOOLD.